

Ženska solidarnost u etnološkoj i kulturnoantropološkoj perspektivi

Katalinić, Višnja

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:346514>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-06**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU
Akad. god. 2021./2022.

Višnja Katalinić

**ŽENSKA SOLIDARNOST U ETNOLOŠKOJ I
KULTURNOANTROPOLOŠKOJ PERSPEKTIVI**

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Tihana Rubić, izv. prof.

Zagreb, ožujak 2022.

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenom i citiranoj literaturi te da je izrađen pod mentorstvom dr. sc. Tihane Rubić. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno nije prepisan iz necitiranog rada te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također, izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Katalinčić

Sadržaj

UVOD	4
1. Ženska solidarnost – autorefleksivan pogled	5
2. Metodologija	8
3. Teorijski okvir	12
4. Ženska solidarnost - različiti pogledi, iskustva i refleksije	16
5. Ženski kolektivi	18
6. Institucija starije žene	21
7. Ženski korektiv	25
Zaključak	29
Literatura	31
SAŽETAK	34
SUMMARY	34

UVOD

Provedeno je kvalitativno istraživanje tehnikom polustrukturiranih intervjuja s 12 sugovornica u razdoblju od 23. srpnja do 15. rujna 2021. godine. Sugovornice su žene u rasponu od 14 do 73 godine. Odabirom sugovornica željela sam potencirati specifična iskustva ženske solidarnosti, kao i steći drugačija tumačenja istog s obzirom na razliku u dobi, mjesnoj određenosti, socioekonomskom statusu, svjetonazoru, seksualnom identitetu te višestrukim razinama diskriminacije. Sugovornice Pol (26), Esma (27) i Jelena (34) pružile su uvid u organiziranu žensku solidarnost. Pol (26) je studentica iz Poljske koja je sudjelovala na prosvjedima protiv zabrane abortusa u Poljskoj. Esma (27) je izbjeglica koja se kolektivu Žene ženama pridružila 2018. godine, a Jelena (34) je članica Le Zbora od 2016. godine. Žene koje su zbog svoje pozicije izložene višestrukoj diskriminaciji su Veronika (28), studentica te transrodna žena, Marta (23), studentica, lezbijka i radikalna feministkinja i Melita (29), spisateljica i osoba s tjelesnim invaliditetom. Dvije najmlađe sugovornice su Leona (14) i Ivanka (16) koje žive u manjoj urbanoj sredini kao i Helena (22), studentica te Rahema (53) majka četiri kćeri. Najstarija sugovornica je Anka (72), umirovljenica koja cijeli život živi u ruralnoj sredini. Radom se nastoje locirati polja ženske solidarnosti te uočiti njezinu dinamiku na individualnom i kolektivnom planu. Definiranjem ženske solidarnosti od strane sugovornica ispisana su daljnja polazišta rada pa se tako ženska solidarnost u radu promatra kroz svakodnevne prakse, organiziranu borbu za ženska prava te općenito kodekse ženske komunikacije. Uvidom u funkcioniranje ženskih kolektiva Žene ženama i Le Zbora ocrтана je dinamika takvih udruženja. Kolektiv Žene ženama od 2016. godine u prostoru Živog Ateljea DK, održava radionice različitih umjetničkih formi poput šivanja, izrada predmeta od keramike, fuzije stakla i dr. Cilj im je na jednom mjestu okupiti žene koje žele da Hrvatska bude njihov dom i žene kojima Hrvatska jest dom. Le Zbor je osnovan 2005. godine kao prvi lezbijski, feministički i antifašistički zbor u regiji. Zbor feminističkom intervencijom u popularne i tradicionalne pjesme te nastupima na prosvjedima ostvaruje svoju aktivističku funkciju. Ženska solidarnost shvaćena u širem smislu usmjerena je na komunikaciju između žena. U takvoj komunikaciji prepoznata su dva fenomena: institucija starije žene i ženski korektiv. Institucija starije žene funkcionira kao vodilja u obavljanju klasičnih ženskih poslova i izvođenjem uloga. Ženski korektiv nadovezuje se na pitanje kontrole nad ženama pa tako u svome sadržaju

obuhvaća prakse koje su sugovornice prihvatile u svome ponašanju, a povezane su s (nametnutim) osjećajem ugroženosti.

1. Ženska solidarnost – autorefleksivan pogled

Žensku solidarnost počela sam promišljati 2019. godine dok sam radila u jednom manjem kafiću u Novom Zagrebu. Kolega je zaboravio baciti jučerašnje novine pa sam ih igrom slučaja krenula prelistavati. Naišla sam na kolumnu prepoznate hrvatske scenaristice i glumice¹ o inicijativi #SpasiMe. Ranije sam čula za inicijativu, no ova kolumna nudila je intimni prikaz onoga što je prethodilo osnivanju istoimene FB grupe² iz koje je nastao prosvjed, a kasnije i inicijativa. Autorica započinje prisjećanjem svojih aktivističkih pothvata, koje i sama karakterizira salonskim ljevičarenjem. Spominje situaciju kada ju je priznati pisac³ indirektno nazvao „glupačom“⁴ jer piše o cipelama i ženama nogometaša dok ona konstatira kako je pisala kolumnu o ženama za žene. Toga događaja iz javnoga života sjetit ću se kasnije dok budem čitala poglavlje „Feministička etnografija“ u knjizi *Misliti etnografski* u kojoj autorice feminističku epistemologiju definiraju kao: „epistemološki projekt koji cilja oblikovanju znanja iz ženske perspektive“ (Škrbić Alempijević, Potkonjak, Rubić 2016: 103). U kolumni dalje opisuje radnu atmosferu. Iskustvo mi se činilo poznatim - grupa žena okupljena oko ženskih pitanja. Kasnije sam primjećivala ženske pokrete i akcije, kao što su #MeToo, #NisamTražila, #strašnažena, #JutrosSamStala, „Nisi kriva. Nisi sama.“, „Noćni marš-osmi mart“ i druge. Pratila sam i razvijanje multimedijalnog umjetničkog web projekta „Od 5Do95“, autorica Arijane Lekić – Fridrih i Andree Kaštelan, koji je 2021. godine osvojio i prestižnu nagradu za socijalne inovacije SozialMarie. Ispovijedi žena, od kojih svaka predstavlja određenu godinu života, bilježe se u formi video zapisa. Žene govore o procesu sazrijevanja i nošenju s nesigurnostima, odnosu s majkom, sestrom ili bakom kroz proces odrastanja te o tome što danas znači biti žena u Hrvatskoj.

¹ Jelena Veljača.

² FB grupa je osnovana 21. ožujka 2019.

³ Miljenko Jergović.

⁴ Jergović, Miljenko. 2008. *Ako je Veljača naša Carrie, Turopolje je New Jersey*. Jutarnji list. URL: <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/ako-je-veljaca-nasa-carrie-turopolje-je-new-jersey-3951381> (Zadnji pristup: 23.09.2021.)

Slika 1. Od 5 do 95. Izrezano iz videa: <https://www.youtube.com/watch?v=XwNb8n3Pq7Y&t=953s>

Motivacija projekta je poticanje međugeneracijskog dijaloga. Autorice tu potrebu sažimaju u sljedećoj konstataciji: „U konzervativnom društvu kakvo je hrvatsko o nekim se imanentno ženskim iskustvima uopće ne govori, a neke se vrijedne životne lekcije prenose isključivo usmenom predajom s koljena na koljeno“⁵. Ovaj projekt usmjerio mi je pažnju na postojanje ženske usmene predaje koja za svrhu ima odgoj druge žene. Osvijestila sam i da je odnos sa majkom, sestrama i prijateljicama definirajući za kasnije doživljavanje ženske komunikacije i solidarnosti.

Tijekom jedne međunarodne edukacije o feminizmu, imala sam priliku provesti tri dana sa 18 žena slušajući i komentirajući probleme koji se tiču žena. U to vrijeme sam čitala etnografsku studiju autorice Lynette Šikić-Mićanović, *Skriveni životi*. Studija je rezultat terenskog istraživanja provedenog u 74 kućanstava na području šest ruralnih sela u Vukovarsko-srijemskoj županiji s fokusom na život ruralnih žena i njihovu rodnu ulogu u kućanstvu i zajednici. U poglavlju *Osobno i etnografsko sebstvo* autorica uspoređuje sebe kao majku, suprugu i ženu sa na terenu zatečenim 'ruralnim' očekivanjima od žena u isto vrijeme vrednujući sebe u ulozi istraživačice. Pritom otvoreno progovara o tome kako je prilikom odabira odjeće prilagođavala svoj osobni izričaj za potrebe terena: „Premda sam je nerado nosila, shvatila sam da ću ako je odjenem 'proći' tj. izgledati poput nekoga tko ima uobičajene razloge da bude ondje, što bi se pokazalo plodnijom strategijom za prikupljanje podataka“ (Šikić-Mićanović, 2012:

⁵ Od5Do95. URL: <https://www.od5do95.com/about> (Zadnji pristup: 04.11.2021.).

60). Bila sam svjesna nezahvalnosti svoje pozicije heteroseksualne cis žene. Smatram kako sam svojim odabirom nastupanja kao heteroseksualna cis žena ostala uskraćena za detaljnije uvide pripadnica LGBTQIA+⁶ zajednice. Ipak, s heteroseksualnim cis ženama ostvarila sam kontakt na relacijama za koje vjerujem da ne bih da sam odabrala drugačiji pristup. Tijekom rasprava na predavanjima zauzela sam ulogu promatračice, a rasprave van predavanja popratila sam ponovno kao svojevrsna moderatorica ne namećući svoje stavove. Tijekom predavanja iznenadila me spremnost polaznica za iznošenjem iskustava seksualnog uznemiravanja koje su proživjele one same ili netko njima blizak. Istupi su se događali spontano, katkad i bez jasnog povoda. Zbog toga sam stekla dojam da polaznice nisu imale komu ispričati takva iskustva i da su prostor, u kojem su samo žene, prepoznale sigurnim.

U neformalnim druženjima van predavanja primijetila sam fenomen „čekanja jedne druge“. Šetanjem kroz grad uvijek smo „čekale jedna drugu“ dok bi otišla na WC, kiosk, fotografirala i sl. To me podsjetilo na osnovnu školu kada bismo mi djevojke išle zajedno na WC. Ona koja je čekala drugu morala bi držati nogu ispod vrata kao dokaz da je stvarno tu. Znalo se dogoditi da druga djevojka „pobjegne“ na što se gledalo kao na izdaju, a nerijetko je i rezultiralo svadom ili zahlađenjem odnosa. O ženskoj ulozi „čekačice“ govori i Aleksandra Muraj u članku *Samostalnost i/ili podređenost: ambivalencija društvenog položaja*. Uzimajući poslovice relevantnim svjedokom vremena prema Hermannu Bausingeru, izdvaja *Ostaj djevojko uz ognjište pa ne ćeš doći na zao glas* misleći na ostanak kući gdje i autorica zaključuje kako „do izražaja [dolazi] vrijednosni stav o pripadnosti ženskoga, napose djevojačkog svijeta privatnom okruženju“ (Muraj, 1999: 221). Nastavljajući se na podjelu ženske povezanosti s privatnim prostorom, a muškarčeve s javnom sferom.

⁶ Lesbian, gay, bisexual, trans, questioning (osobe koje nisu sigurne u svoju seksualnost), queer, intersex, androgynous/agender/asexual/aromantic. Plus predstavlja otvorenost i za druge vrste seksualnosti.

2. Metodologija

Prije početka mojeg sustavnog istraživanja i pripreme diplomskog rada, pa čak i prije jasne artikulacije teme, zadala sam si “mali istraživački zadatak”. Cilj mi je bio da kroz introspekciju i interakciju s drugim ženama obratim pažnju na moguće imponderabilije ženske solidarnosti. Primjećivala sam kako zakopčavaju jedna drugoj nenadano otkopčani grudnjak, daju zadnji uložak, posuđuju *labelo*, kremu za ruke, češalj, maramice, daju tabletu protiv bolova, spremno staju otraga na pitanje *jesam li procurila?*, vidi li se uložak kroz hlače/suknju/haljinu, uzimaju vremena za razložiti svaku poruku od dotičnog/e, daju komplimente, izgladuju nesigurnosti uz izgled ili izrečeno, prate se kući, glume da se znaju kako bi odvukle drugu od napadnog udvarača jer iako se ne znaju, prepoznaju se po iskustvu. Primijetila sam i udruženja koja se u svome nazivu opisuju kao *ženska*. Primjerice, menadžerski posao obavljaju oba spola zbog čega menadžerski posao mogu iskusiti i muškarci i žene, ali ipak postoji Hrvatska udruga poslovnih žena KRUG. Samo postojanje takve udruge daje za pretpostaviti potrebu žena za uspostavljanjem *svoga* prostora. Također, postojanje ženskih časopisa i ženske literature otvara mogućnost za pretpostavku da autori i nakladnici pretpostavljaju potrebu žena za specifičnim sadržajem.⁷

U skladu s tim uvidima, žensku solidarnost podijelila sam na eksplicitnu i implicitnu. Ženska udruženja svrstala sam u *eksplicitnu žensku solidarnost*, pri čemu su važni ovi kriteriji:

1. Žena ste.
2. Poznati su Vam interesi i/ili problemi koje udruženje zastupa i smatrate ih važnima.

Kod *implicitne ženske solidarnosti* podrazumijevam primarno stavove te sam ju opisala sljedećim karakteristikama:

1. Uvjet za postojanje nije manifestacija već potencijal manifestacije.
2. Fluidne je strukture; nemoguće je pobrojati „članove“.
3. Ne postoji kontinuitet radnji; ne može se odrediti početak i kraj.
4. Ne postoji određeni prostor za ispoljenje. Primjerice, *implicitnu žensku solidarnost* nećemo izraziti u svome životopisu, ali hoćemo u narativnim, spontanim i neformalnim situacijama kroz razgovor, pokret i tomu slične prakse.

⁷ O kritičkoj analizi časopisa *Teen* i „ženskih“ časopisa, autorice Mime Simić, u članku *Teen i kreacija ženskoga identiteta*, bit će riječi u nastavku ovog rada.

Odlučila sam se pojam ženske solidarnosti ostaviti otvorenim za definiranje. Počela sam s nasumičnim ispitivanjima šireg spektra žena s kojima bih dolazila u kontakt. Tijekom volontiranja na jednom filmskom festivalu, u pauzi između filmova, postavila sam pitanje kolegicama: *Što je za vas ženska solidarnost?* Nastala je rasprava između dviju djevojaka, a ja sam zauzela poziciju moderatorice. Nejasnim se učinilo već i što je žena. Solidarnost su definirale kroz pojmove povjerenja i pomoći. Preispitale su i postojanje solidarnosti unutar samoga roda, jer i muškarci mogu podržavati ženske ciljeve, tvrdila je jedna; dok je druga inzistirala na muškarčevoj privilegiranoj poziciji zbog koje muškarčeva solidarnost sa ženama postoji samo kad je muškarcu to oportuno. Uvidom u raspravu, postalo mi je jasno kako točke prelamanja prate pojam ženske solidarnosti sve od samog temelja (*Što je žena?*) preko aktera u njoj (*Je li kriterij sudjelovanja rodno definiran?*) pa sve do praksi kroz koje se ostvaruje.

Intuitivan pristup zadržala sam do kraja istraživanja. Oslanjala sam se na vlastito življeno iskustvo bivanja ženom, koje sam također smatrala vrijednom građom. Pristupila sam joj kroz metodu autoetnografije, na što me potaknula mentorica, Tihana Rubić. Nisam bila tada sigurna kako strukturirano pristupiti pisanju autoetnografije. Čitala sam knjigu autorice Mande Cesara, *Reflections of a Woman Anthropologist: No hiding place*. Autorica donosi intiman prikaz evolucije vlastitih stavova naglašavajući njihov utjecaj na istraživanje. S obzirom na to da sam žena koja se trenutno bavi ženskim iskustvom stvarnosti, shvatila sam kako je moj teren odsada sve. Tijekom istraživanja dogodio se pad Afganistana. Nisam upoznala niti jednu ženu iz Afganistana, ali sam se pitala kako joj mogu pomoći. Osjećala sam grižnju savjest jer ovo mogu pisati u ljetnoj haljini prije nego što ću sama izaći prošetati, što uopće pišem ovaj rad i što ću ga sutra nastaviti pisati u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, a poslije toga otići na posao gdje ću provjeravati mobitel u nadi da mi je odobrena prijava na edukaciju o feminizmu. Budim se sa mislima o tim ženama, a ni ne poznajem ih i u tome vakuumu prepoznala sam žensku solidarnost. Autoetnografijom bilježila sam i promišljanja stečena kroz interakciju s drugim ljudima. Pri tome, javile su mi se etičke dvojbe. Knjiga autorica Nevene Škrbić Alempijević, Sanje Potkonjak i Tihane Rubić, *Misliti etnografski: Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji* nudi pregled aktualnih kulturnoantropoloških metoda: fenomenologije, utemeljene teorije, teorije afekta, autoetnografije i feminističke etnografije. U poglavlju o autoetnografiji, pozornost su mi privukle sljedeće rečenice: „Je li moguće u autoetnografiji donekle anonimizirati priču? To nije cilj niti smisao autoetnografije. Ona je paradigmatički okvir kroz koji gradimo priču koju ne skrivamo, nego razotkrivamo, time se zauzimajući za promjenu“ (Škrbić Alempijević, Potkonjak, Rubić, 2016: 98). Ipak, pitala sam

se je li u redu ugroziti anonimnost ljudi s kojima dolazim u interakciju bez njihovog pristanka? Kompromitiram li istraživanje ako u tijeku interakcije dam do znanja kako ih slušam i iz pozicije istraživačice, a ne samo prijateljice, sestre ili kćeri? Što je i s ljudima koji su samo stajali ispred mene u redu, čekali tramvaj ili se samo našli u mome vidokrugu dok sam otvarala prozor od stana? Ova pitanja uvijek ostaju otvorena. Činilo mi se važnim osvijestiti ih i kontinuirano promišljati u okviru mojeg istraživačkog rada.

Nadalje, svoju poziciju ljevičarke i feministkinje nastojala sam očuditi upoznavajući se s konzervativnim-desničarskim i anti-feminističkim pogledima. Osim posvećivanja više pažnje tomu u svakodnevnom životu, pratila sam YouTube kanal *55 minuta kod Željke Markić*⁸ gdje sa različitim sugovornicima, između ostalog, razgovara i o temama poput zabrane abortusa i sklapanja homoseksualnih brakova, koje doživljam glavnim mjestom razilaženja desničara i ljevičara u Hrvatskoj. Također, osim čitanja članaka⁹ i gledanja videa na YouTubeu¹⁰ o anti-feminističkim udruženjima, pročitala sam knjigu autora Michela Schneidera, *Zbrka među spolovima*. Autor u knjizi govori o problemu „rastakanja“ spolova koji prema njemu vode do deseksualizacije društva. Između ostalog, razlaže i problem obrnutog postupka dokazivanja u slučajevima seksualnoga zlostavljanja. Praćenje ovakvoga sadržaja pokazao se direktno korisnim prilikom provođenja intervjua sa sugovornicom, koja je kroz intervju izražavala anti-feminističke stavove.

U metodološkom smislu, koristila sam kvalitativnu tehniku polustrukturiranog intervjua. Provedeno je 12 intervjua u razdoblju od 23. srpnja do 15. rujna 2021. godine. Intervjui su provedeni licem u lice, ali i putem videokonferencijskog alata *Zoom* te jednim video pozivom putem aplikacije *Viber*. U radu su korišteni pseudonimi, osim u slučaju ženskih kolektiva gdje se, uz pristanak sugovornica, koriste stvarni nazivi.

Ranije sam spomenula kako u istraživanje ženske solidarnosti nisam krenula s određenom definicijom tog pojma, nego sam kroz građu nastojala oblikovati predodžbu o tomu kako bi se čim kompleksnije i višeslojnije mogao odrediti taj pojam, stoga sam inicijalne intervjuje provela s namjerom definiranja polja ženske solidarnosti te bi metoda koju sam intuitivno koristila

⁸ 55 minuta kod Željke Markić. Youtube. URL: https://www.youtube.com/channel/UCUxKo1ZDaHyXQwr3_w4FZgw (Zadnji pristup 03.10.2021.).

⁹ Dacey, Jessica. 2010. *Swiss stage world's first antifeminism event*. Swissinfo.ch. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/swiss-stage-world-s-first-antifeminism-event/28666110> (Zadnji pristup: 02.10.2021.).

¹⁰ *The Woman Behind the Men's Rights Conference*. 2020. Youtubeu: Bloomberg Quicktake: Now. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=a40aDaPNfeQ&t=74s> (Zadnji pristup: 02.10.2021.).

odgovarala principu *utemeljene teorije* (Škrbić Alempijević, Potkonjak, Rubić 2016: 36) koja polazi od terenskih nalaza te potom aktivno supostavlja teoriju s jedne strane, te istraživačku praksu i podatke s druge strane. Prva grupa pitanja sastojala se od pitanja:

- 1.) Što je za tebe ženska solidarnost?
- 2.) Možeš li mi dati primjer ženske solidarnosti?

Katkada bi se sa sugovornicama već u ovim početnim pitanjima dotaknuli tema odrastanja i ženskoga tijela, a katkad bih ja inicirala takav razgovor s posrednim pitanjima poput:

- 1.) Možeš li se prisjetiti svoje prve menstruacije?
- 2.) Kako si se osjećala prije poroda?

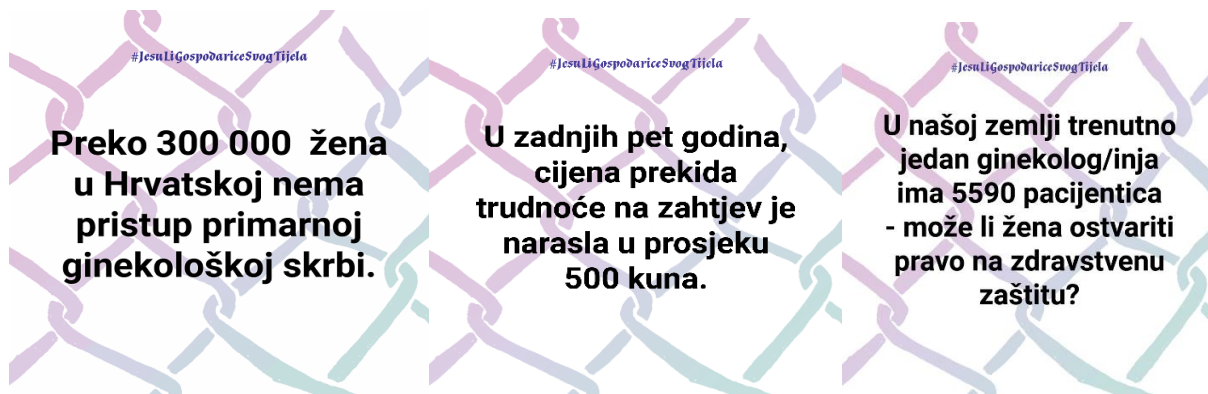
Kroz iduću grupu pitanja željela sam dobiti uvid u, po mom inicijalnom nahođenju i mišljenju, specifičnije ženske perspektive i iskustva. Provela sam intervjue s jednom deklariranom radikalnom feministkinjom i lezbijkom, jednom ženom s tjelesnim invaliditetom te s jednom deklariranom transrodnom ženom. Intervjue sam započela s pitanjima iz prve grupe što je bilo poticajno za započinjanje razgovora. Ostatak intervjua provela sam slušajući ih i samo prateći njihov tijek misli, ne namećući druge teme. Posljednja grupa pitanja bila je vezana uz organiziranu žensku solidarnost pa sam tako provela intervjue s ženom iz Poljske koja je sudjelovala na prosvjedima protiv abortusa, jednom ženom izbjeglicom iz kolektiva „Žene ženama“ te članicom „Le Zbora“. Tematske cjeline pitanja bile su određene prije intervjua:

- 1.) Razlozi priključenja prosvjedu/kolektivu/zboru
- 2.) Logika funkcioniranja prosvjeda/kolektiva/zbora

3. Teorijski okvir

Čitanjem literature upoznala sam se s različitim pogledima na razvitak feminističkog pokreta (usp. *Uvod u rodne teorije*, urednica Ivane Milojević i Slobodanke Markov; *Feminizam za početnike*, autorica Susan Alice Watkins, Maris Ruede i Marte Rodriguez). Također, čitala sam tkz. žensko pismo kako bih mogla bolje odrediti koja su područja života od ženskoga interesa. Izdvojila bih, između ostalog *One stvari*, autorice Jasne Jasne Žmak i *Zamke pristojnosti*, Maše Grdešić. U tom smislu, važnim sam locirala i portal VoxFeminae¹¹ koji doprinosi vidljivosti ženskih problema, tema i povijesti uz aktualnosti vezane uz domaću i međunarodnu feminističku scenu. Shvatila sam kako feminizam nije jedan i kako komunikacija unutar pokreta nije uvijek tolerantna. Feministička borba nije uvijek bila jednako koncentrirana na prava svih žena s obzirom na rasu, etnicitet, socijalni status i religiju. Različita su i viđenja po pitanju načina vođenja borbe. U tom pogledu, važan mi je bio završni rad Marije Jerončić, *Feministički aktivizam u Hrvatskoj*. Autorica je provela 5 polustrukturiranih intervjua među ženama od 25 do 57 godina te u radu zaključuje: „Mlađe feministkinje više koriste nove medije, a njihov angažman je više individualistički za razliku od feministkinja drugog vala koje su aktivizam temeljile na konceptu sestrinstva i zajedništva“ (Jerončić, 2017: 18). Starije članice prozivaju mlade da nisu dovoljno radikalne, a mlađe misle da ih starije jednostavno „ne razumiju“. Ovakva razilaženja otvaraju prostor za sukob, ali i za kombiniranje načina udruživanja žena radi zajedničkih ciljeva. Primjer toga možemo naći u obilježavanju Međunarodnog dana za siguran i legalan pobačaj, 28. rujna 2019. godine od strane Platforme za reproduktivnu pravdu. Platforma je pokrenula kampanju #JesuLiGospodariceSvogTijela kojoj je cilj ponuditi realnu sliku o stanju u Republici Hrvatskoj po pitanju dostupnosti zdravstvene zaštite za žene. U sklopu nje izrađen je sadržaj namijenjen za dijeljenje na društvenim mrežama.

¹¹ VoxFeminae – Women Media Independence. URL: <https://voxfeminae.net/> (Zadnji posjet: 30.01.2022.)

Slike 2., 3. i 4. #JesuLiGospodariceSvogTijela. Preuzeto sa:

https://drive.google.com/drive/folders/1dm5vFdR-hdph_LMt4XCWaQWoym5ASu8A

Istim povodom, Platforma organizira i akciju „Često odu u baštu i nikad se ne vrate“ na Cvjetnom trgu u Zagrebu, kojom se ukazalo na nejednake materijalne uvjete za žene te nedostupnost pobačaja Hrvatskoj. Pjesnikinje Sanja Baković, Marija Dejanović, Monika Herceg i Mateja Jurčević na Trgu su čitale poeziju inspiriranu svjedočanstvima žena.

Slika 5. Akcija „Često odu u baštu i nikad se ne vrate“. Preuzeto sa: <https://www.libela.org/vijesti/10452-akcijom-cesto-odu-u-bastu-i-nikad-se-ne-vrate-upozereni-da-pravo-na-pobacaj-mora/>

U knjizi *Struktura tradicijskog mišljenja*, Dunja Rihtman-Auguštin u poglavlju *Muški i ženski poslovi - ženska supkultura* donosi kritiku dotadašnjeg etnografskog opisa žena u zadrugama te po prvi puta izvodi pojam ženske supkulture kao „stanovite povezanosti i solidarnosti žena unutar zadržne obitelji“ (Rihtman-Auguštin, 1984:171). Pojam ustanovljuje kontra dotadašnjeg opisa žena kao nositeljica sukoba što opovrgava suočavanjem idealne i stvarne kulture unutar zadruga. Na tome mjestu ustanovljuje kako su etnolozi (mahom muškarci) „preuzimali ideologiju seljačke idealne kulture, ali su isto vrijeme, opisujući svakodnevicu, opazali stvarne odnose moći“ (Rihtman-Auguštin, 1984:171). Zaključke izvodi temeljem opisa podjele poslova između žena i muškaraca gdje ističe „zamku“ kod opisa zajedničkih poslova

jer naime, teret zajedničkih poslova najčešće su snosile upravo žene. U nastavku donosi niz karakteristika kojima dokazuje postojanje ženske supkulture unutar zadruga, poput ravnopravnog sudjelovanja u radu, podređen položaj (koji iziskuje povezivanje s drugim potlačenima), novčanu neovisnost i postojanje isključivo ženskih tema (abortusa, krađa i sl.). Ipak, autorica žensku supkulturu ne smatra fiksnom pojavom. Pojam izvodi na procesima zajedničkog zastupanja određenog interesa no koja ne nadilaze obiteljske razmjere, a i u tim razmjerima moraju nastupati potihom. Naime, žene kako bi zadržale svoju moć unutar zadruga, koja se manifestira upravo kroz žensku slogu, moraju je prikriti. Istraživanjem iznosi niz dokaza kojima se žene nastoje zadržati unutar idealne kulture, koja nameće ženama podređenu ulogu u odnosu na muškarca zbog čega javno nastupanje žena može biti opasno po njihov položaj i akumuliranu moć unutar zajednice. Dalje u radu dotaknut ću se suvremenih istraživanja o podjeli kućanskih poslova između muškaraca i žena kojima ću nastojati pokazati kako je ženski rad i dalje „nevidljiv“ te funkcionira kao pogodna platforma za kontrolu ženskim vremenom. Na planu ove vrste potlačivanja žena, ženska solidarizacija odvija se u širim razmjerima od obiteljskih s osjetnijim rezultatima putem djelovanja udruga koje se bore za ženska prava. Nasuprot definiranju ženske supkulture u ovome djelu kao pojave koja je „latentna i promjenljiva“ nastojim definirati udruge kao postojane zajednice koje se bore za ženska prava dok je sporadična manifestacija ženske solidarnosti na nekim planovima ženskoga djelovanja i dalje činjenica.

Djelo *Jugoslavenska porodica u transformaciji : studija u tri stotine sela*, Vere Stein Erlich posljednji je veći izvor informacija o funkcioniranju zadruga na području Jugoslavije. Vera Stein Erlich, sociološkim istraživanjem, putem upitnica koje su ispunjavali učitelji, studenti, svećenici i liječnici kroz intervjue s mještanima, evidentira obiteljske odnose i običaje unutar zadruga. Istraživanje je motivirano, kako autorica navodi, od strane „nekih bosanskih studenata“ 1937. godine. Za ovaj rad, posebno su zanimljivi neki od njihovih motiva, koji se izlažu u uvodu: „Najviše su bili revoltirani zbog životnih uvjeta žena. Smatrali su njihov položaj katastrofalnim i ukazivali su na neobično visoki procent njihove smrtnosti“ (Stein Erlich, 1971: 15). Žalosno, njihova predodžba o realnom stanju života žena u jugoslavenskim selima pokazala se točnom. Uspostava običaja, tradicionalne pjesme te cjelokupnog vrijednosnog sustava temeljila se na potlačivanju žena kroz prakse fizičkog nasilja, kontrole nad reproduktivnim sustavom, vremenom pa i kretanjem. Ženska solidarnost može se očitati među ženama koje su rodbinski povezane, tkz. „rođene“ za razliku od „dovedenih žena“. Solidarnost se očituje, a diskutabilno i održava, kroz prakticiranje pojedinih običaja gdje se također može

očitati važnost koju zadruga pridaje krvnom srodstvu kao i „zabrani“ intimnosti između muškarca i žene: „Često majka i sestra režu svoju kosu i polažu je na grob u znak žalosti, ali ne i žena“ (Stein Erlich, 1971: 110). Ženska solidarnost u ovom istraživanju očituje se upravo kroz pojedine običaje; dio je to ženske solidarnosti koji je ovim istraživanjem ostao zapostavljen te otvara prostor za neka dalja.

Izborom radova Lydie Sklevicky okupljenih u zbirci *Konji, žene, ratovi* dan je pregled ženskih udruženja te su ispisani temelji za utemeljenje discipline povijesti žena. Uvidom u brojne povijesne dokumente istaknuta je i ženska solidarizacija „na van“, s pokretima, idejama i problemima koje se ne tiču inherentno samo žena, već cijeloga društva. Takva prezentacija ženskoga djelovanja predstavlja epistemološki pomak u odnosu na prikazana prethodna dva klasična djela hrvatske etnologije u kojima su ženski doprinosi i utjecaji svedeni na okvire obitelji odnosno zadruge što je također, otužno, predstavljalo pomak u etnografskom opisu ženske svakodnevice. Važno je ovdje također uočiti kako solidarizacija žena sa širim društvenim problemima ne podrazumijeva „raspršenost“ žena unutar šireg društvenog konteksta već ukazuje na njihovu kompaktnost kao grupe. Autorica žensku solidarnost u tekstu *Emancipacija i organizacija* objedinjuje u pojam feminizma koji podrazumijeva društvenu borbu prilikom čega problematiku takvoga djelovanja sažima u pitanju: „Kako zahtijevati jednakost u ime razlike?“ (Sklevicky, 1996: 74). Upravo ovo pitanje, čini mi se, zahvalno sumira snagu ženske solidarnosti ističući ženski identitet kao osviještenu datu posebnost u odnosu na druge rodne identitete dok u isto vrijeme zahtijeva jednako vrednovanje, potvrđujući tako kompaktnost svoje borbe, a u isto vrijeme i sposobnost za manifestacijom okupljene snage. O ovome vidu ženske borbe bit će više riječi u poglavlju *Ženski kolektivi*.

Pristupajući općenito pojmu solidarnosti, čitala sam knjigu Hauke Brunkhorsta, *Solidarnost: od građanskog prijateljstva do globalne prve zajednice*. Autor u knjizi donosi povijesni pregled nastanka pojma solidarnosti, govori o društvenoj integraciji bez solidarnosti te nudi svoje predviđanje razvitka solidarnosti u europskoj, ali i širem okruženju.

4. Ženska solidarnost - različiti pogledi, iskustva i refleksije

Sve intervjuje započela sam s pitanjem: Što je za tebe ženska solidarnost? Dopustila sam sugovornicama da odrede polja ženske solidarnosti.

Nakon prvobitnog ustuknuća, počele su mi davati svoje definicije. Marta (23), koja se deklarira kao radikalna feministkinja i lezbijka definirala je žensku solidarnost kao „način da se podržiš, ali i da razumiješ da su žene različite i da se nalaze u različitim situacijama te da stoga ženska solidarnost nikada ne može biti jedna stvar“. Dalje nastavlja: „Jako je drugačije ako si žena sa Zapada ili žena koja živi u Iranu ili si lezbijka ili domaćica koja živi sa mužem“ (Marta, 23).

S obzirom na pluralnost pozicija žena, pitala sam ju: Kako bi definirala ženu te što je to što žene ujedinjuje? Za Martu je važno da „žena kaže da je žena“ da bi ju smatrala ženom dok je kao mjesto ujedinjenja žena identificirala njihov diskriminirani položaj:

„Žene se, gotovo uvijek, nalaze u situaciji u kojoj su diskriminirane u usporedbi s muškarcima. Mislim da skoro svaka žena ima takvo iskustvo ili barem osjećaj ugroženosti jer i ti ako to ne doživiš sama, imaš to uvijek u glavi jer znaš da se to može dogoditi“ (Marta, 23).

„Imaš to uvijek u glavi“, kako Marta kaže znači da ta prijetnja nije uvijek faktična. Već se može pretpostaviti da se na nju upozoravalo. U Martinom slučaju to je bila majka. Marta opisuje da je njezina majka možda i pretjerivala u svojem ukazivanju na opasnosti zbog svoje traumatične prošlosti.

Pol (26), studentica iz Poljske koja je sudjelovala u prosvjedu u Poljskoj protiv zabrane abortusa u listopadu, 2020. također mjestom ženske solidarnosti označava solidarnost oko ženskopravaških tema. Prisjećajući se spomenutog prosvjeda, navodi: „na prosvjedu nije bilo važno jesi li konzervativna žena ili koja imaš politička uvjerenja [...] ako imaš problema - žena je tu za drugu ženu i nema veze kako izgledaš, što se događa...“ Dalje, opisuje: „S obzirom da je to bilo u vrijeme koronavirusa, nisam očekivala da će žene ići na ulice. Ali zbilja, i mlade i starije i sve generacije su bile tamo na protestima! Upoznala sam i dvije starije žene koje su rekle da ne idu na prosvjed radi sebe nego za svoje unuke“ (Pol, 26). Dakle, Pol življeno iskustvo roda označava dominantnijim od diferencirajućih kategorija unutar roda, koje bi mogle biti predmetom vrednovanja unutar društva poput životne dobi ili političkih uvjerenja.

Veronika (28), studentica te transrodna žena, u fokus dovodi diferencirajuće faktore unutar ženske solidarnosti propitivajući njihov međuodnos. Žensku solidarnost definira kao „politički projekt, političko savezništvo, ali koje se uvijek gradi i održava na osobnoj razini“ naglašavajući pritom da „borba za partikularne interese jedne od podskupina žena ne bih smjela dolaziti na uštrb neke druge skupine [...] Bitan dio solidarnosti je i prepoznati kako različite skupine diferencirane po rasi, etnicitetu, religiji, klasi, itd. imaju različita iskustva i opresije eksploatacije“ (Veronika, 28).

Helena (22), studentica u manjem urbanom mjestu, žensku solidarnost definira u kontekstu „ženske podčinjenosti i problema s kojima se žene danas susreću“ kao „moralnu obvezu ili dužnost koju osjećaš prema drugoj osobi ženskoga spola [...] Ta pomoć ne mora biti samo materijalnog oblika, može biti i ovako nekakva podrška, osnaživanje.“ (Helena, 22). Ovakva definicija u polje definiranja ženske solidarnosti uvodi pojam obaveze/dužnosti, koji implicira i postojanje društvene kazne u slučaju ne ispunjenja. Također, odbacuje žensku solidarnost kao usputni, spontani čin. Nadalje, sugovornica se prisjeća ubojstva socijalne radnice Blaženke Poplašen, 9. srpnja 2019. godine: „tada je jako puno, i mojih kolegica i tih djelatnica, upozorilo na tu žensku ulogu u socijalnom radu koliko su one ugrožene jer je puno veća vjerojatnost da će muški korisnik napasti žensku socijalnu radnicu nego muškog socijalnog radnika“ (Helena, 22). Ovaj primjer u fokus je doveo i žensku solidarnost na poslu tkz. kolegijalnost u poslovima gdje su većinom zaposlene žene.

Sugovornica Rahema (53), majka četiri kćeri, dotiče se ženske solidarnosti unutar obitelji gdje je solidarizacija sa kćerima nastala iz potrebe za nošenjem s određenim obiteljskim problemom: „Ja sad tu [u obitelji] imam sigurnost. Znači ja se više ne bojim tog problema ne u smislu hoćemo ga riješiti, ja sam svjesna da ga nikad nećemo riješiti, ali jednostavno ta sigurnost. Mi smo tu - solidarne smo“ (Rahema, 53). Solidarizacija radi rješavanja određenog problema, smatram da funkcionira po jednakom ključu kao i profesionalna solidarnost pri kojoj se sudionici udružuju zadovoljenja zajedničkog interesa odnosno razrješenja zajedničkog problema. Pri čemu je u ovome slučaju takva solidarnost nadređena onoj rodnoj.

5. Ženski kolektivi

Kolektiv *Žene ženama* je program Živoga Ateljea DK, koji okuplja žene koje žele da Hrvatska bude njihov dom i žene kojima Hrvatska jest dom. Žene kroz radionice, okupljanja i ekskurzije prenose i stječu vještine, znanja što rezultira stvaranjem mreže dijeljenih vrijednosti razumijevanja, tolerancije i prihvaćanja različitosti¹². U kolektivu su okupljene žene koje se žele educirati, studentice, Hrvatice, žene iz drugih kultura te izbjeglice iz ratova država bivše SFRJ. Članica kolektiva Esmā, 27-ogodišnja žena izbjeglica koja u Hrvatskoj živi treću godinu, prisjeća se svojih početaka u Hrvatskoj: „U Porinu je najvažnije *ne zaglaviti*, odmah drugi dan sam se pokrenula i počela učiti jezik, otišla na kreativnu radionicu...“ (Esmā, 27). Na toj kreativnoj radionici koja se održala u Porinu upoznala je ženu koja ju je pozvala da dođe u Živi Atelje DK. Kasnije će Esmā na jednak način pozivati žene da se pridruže kolektivu. Ovakav oblik priključivanja kolektivu je najčešći s obzirom da su izbjeglicama društvene mreže često beskorisne u prvim danima/mjesecima boravka u novoj zemlji. Esmā govori i o umreženosti s drugim kolektivima/civilnim društvima poput Centra za mirovne studije, Crveni križ i Are You Syrious?, koji su prepoznali ulogu kolektiva *Žene ženama* pa tako i oni ženama preporučuju pridruživanje. Osnaživanje i povezivanje svih žena je glavni cilj ovoga kolektiva. Prepoznato je kako se neke žene susreću s većim poteškoćama od drugih već u samome procesu priključivanja kolektivu: „Za mene je proces bio relativno lagan, snalazim se dobro u gradu koristeći Google kartu, ali neke žene su imale poteškoće“ (Esmā, 27). Imajući to u vidu, organizirale su događanja u neposrednoj blizini Porina ili bi došli po žene u Porin i odveli ih do Živog Ateljea DK. Ipak, mnoge žene zbog obaveza na poslu ili obitelji ne mogu prisustvovati druženjima. Unatoč tome žene iz kolektiva ih dalje pozivaju ukazujući na važnost *imanja vremena za sebe* pored kućanskih poslova i obiteljskih obaveza. Ipak, pored redovnih radionica koje se održavaju bar jednom tjedno u trajanju od oko tri sata na kojima sudjeluje u prosjeku 10-15 žena - jednom ili dvaput godišnje organizira se velika zabava za žene na kojoj bude i do 120 žena: „Iznajmimo prostor i uredimo ga. Puštamo glazbu, plešemo tradicionalne plesove... Žene polude! [smijeh] Potpuno se opuste... Izbace sve iz sebe i onda nakon toga jednostavno nastave sa svojim životima“ (Esmā, 27). Komunikacija kolektiva odvija se uglavnom preko WhatsAppa. Postoji grupa u koju je uključen uži krug članica, koje redovno sudjeluju na aktivnostima te druga u koju su uključene sve žene, njih više od 100. Zbog različitih kulturnih podloga žena, jezik katkada može biti barijera. S obzirom na to, „poruke se šalju na svim

¹² Živi Atelje DK. Women to Women collective /kolektiv *Žene ženama*. URL: <https://ziviatelje.dk/projects-education/no-borders-program/women-to-women/> (Zadnji posjet 30.01.2022.).

jezicima, ne samo hrvatskom i engleskom tako da pišemo poruke i na 10, 11 ili 12 jezika, Google Translate hvala!“ (Esma, 27). Nadalje, većina članica odvojena je od svoje obitelji i doma zbog toga su unutar grupe druženja često organizirana tematski oko pojedine kulture: „Na primjer, nekoj ženi nedostaje obitelj, njena kultura. Mi kažemo: Okej! Danas ćemo skuhati nešto iz iranske kuhinje za večeru [...] Ako netko želi podijeliti s nama nešto iz svoje kulture ili tradicije – kolektiv je uvijek otvoren za to (Esma, 27). Svjesne kako žene često nemaju *svoj glas* u okolini u kojoj žive, ohrabruje se participacija svih članica na svim razinama odluka: „Uvijek pitamo jedna drugu: Hej, što ti misliš? Volimo izmiješati sva mišljenja i onda donijeti odluku. Svi znaju sve, svi su upoznati s procesom i odlučuju o nečemu. Čak i o najmanjim stvarima poput pitanja: Što ćemo jesti danas? Ponekad zna biti naporno, samo naruči pizzu... Ali ipak to sve i kreće od malih stvari. Iako je ponekad teško, svi smo sretni na kraju i osjećamo se uključeno“ (Esma, 27). Ženska solidarnost u kolektivu evidentna je već od načina priključivanja kolektivu i održavanju kontakta s članicama. Također, poticanje participativnog načina donošenja odluka ima za cilj osnaživanje ženskog glasa zbog čega možemo govoriti i o političkoj važnosti kolektiva.

Drugi istraživani ženski kolektiv, *Le Zbor*, otvoreno nastupa aktivistički te se definira kao prvi ženski, amaterski, lezbijsko-feministički zbor u Hrvatskoj i regiji. Sastav zbora je od početka bio isključivo ženski. Iako bi muškarci ponekad nastupali kao pratnja, članica zbora Jelena ističe: „Uvijek nam je bilo jako bitno da muški čute ono što mi zastupamo“ (Jelena, 34). Zbor se bazira na feminističkoj intervenciji u popularne i tradicionalne pjesme pa tako pjesmu *Marija Magdalena* od Doris Dragović izvode kao Marija i Magdalena; *Moja mala nema mane* od Zvonka Bogdana izvode tako da stihove „Nema, nema ona nikoga, ona voli samo mene jednoga“ pjevaju „...ona voli samo mene jednu“. Pjesme ne uče čitanjem nota već načinom koji odgovara etno načinu pjevanja – uče slušajući jedna drugu. *Le Zbor* je pokrenut među ženama koje su se upoznale na jednosemestralnoj edukaciji na Centru za ženske studije što je potaknulo feminističku priču, a antifašizam i aktivizam su došli kao posljedica toga, ističe članica Jelena. Sastav je prvotno zamišljen kao lezbijski zbor no kasnije kako su članice težile stvaranju *svoga zvuka* uključile su se i heteroseksualne žene. O uključivanju heteroseksualnih žena bilo je prvotnih prijepora unutar Zbora. Ipak, Jelena argumentira sljedeće: „Mi [heteroseksualne žene] isto tako radimo subverziju jer zapravo istupamo kao *lezbe* i netko tko je u publici ne zna jesmo li mi *strejt* ili ne. Mi smo njima sve *lezbe* tako da s tim automatski ulazimo u neku subverzivnu sferu i šaljemo poruku da ćemo mi stajat s njima bez obzira izjašnjavamo li se kao *lezbe* ili ne“ (Jelena, 34). Jelena se zboru pridružila 2016. godine, a prvi

susret sa Le Zborom opisuje na sljedeći način: „Učinila mi se zanimljiva igra riječi i kada sam pogledala na fejsu sve informacije, shvatila sam da ja nekako ćutim sve što te žene zastupaju“ (Jelena, 34). Opisuje kako prije pridruživanja Le Zboru nije bila upoznata s različitim valovima feminizma i raskolima na feminističkoj sceni, ali kako se kroz rasprave unutar zbora sve više zanimala za feminističke teme. Danas ona promatra nove članice kako uče nove stvari. Prisjeća se svoga prvoga nastupa s Le Zborom koji je bio u Lisinskom zajedno s Nives Celzijus, koju su podržale uslijed vladajuće medijske hajke¹³. „Tad joj nijedna ženska institucija nije pružila podršku. Bila je rasprava u Le Zboru trebamo li je podržati ili ne. Shvatile smo da je naša dužnost kao žena baš to - da stanemo uz ženu u nevolji, ne moramo se mi baš složiti, poistovjetiti s njezinom glazbom nego s njom kao ženom jer su nju mediji razapeli kao ženu“ (Jelena, 34). Na ovogodišnjem Noćnom maršu nastupile su s obradom tkz. čileanske anti-rape himne¹⁴. Obrada je nastala u suradnji s pjesnikinjom Monikom Herceg. Iz te pjesme¹⁵ nastala je i krilatica: „Nisi kriva – Nisi sama!“, koja je doživjela zapaženu recepciju među publikom. Ostale članice Le Zbora ističu kako za njih Le Zbor predstavlja „zону sigurnosti gdje mogu izraziti svoje mišljenje, nezadovoljstvo i glasno to prema van artikulirati, a ja njima govorim da Le Zbor trebaju shvatiti kao jednu platformu gdje mogu raditi na sebi“ (Jelena, 34). Le Zbor osim što gradi žensku solidarnost među svojim članicama nastoji ju prenijeti i na sve žene izvan njega kroz svoj aktivistički angažman.

Oba kolektiva nastoje podržati žene koje su višestruko diskriminirane: žene koje su homoseksualne orijentacije, transrodne žene, žene izbjeglice, žene koje se suočavaju s nasiljem. No njihova poruka je namijenjena i širem krugu žena baveći se svakodnevnim ženskim problemima. Kroz intervju s članicama kolektiva istaknuti su neki: neravnomjerno raspoređene obaveze unutar kućanstva, nemogućnost izražavanja vlastitog mišljenja, nedostatak slobodnog vremena, diskriminacija i zlostavljanje.

¹³ Više o tome možete pročitati u članku Expressa: <https://express.24sata.hr/life/nives-celzijus-je-zasmetala-uskopljenim-malogradanima-567> (Zadnji pristup: 01.10.2021.)

¹⁴ Youtube. 2019. *CHILE: Rapist In Your Way [Un violador en tu camino] Las Tesis strong chant on police rape, HR abuse* URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5LwkvHTh44Q&t=37s> (Zadnji pristup: 01.10.2021.)

¹⁵ Facebook. Le Zbor. URL: <https://www.facebook.com/31159752581/videos/1046128165747400> (Zadnji pristup: 01.10.2021.)

6. Institucija starije žene

Tijekom istraživanja postavilo mi se pitanje što znači biti *dobra žena* odnosno kako se ona odgaja i konstruira, „uči“, primjećujući kako upravo ova konstrukcija nameće daljnja polja oko kojih ženska solidarnost može biti konstruirana. Sugovornice su mi u fokus dovele pojam *briga o drugima* (briga o kućanstvu, mužu, djeci, roditeljima, muževim roditeljima). Zanimalo me kako se *briga o drugima* manifestira u mom životu; životu mlade žene koja živi sama u drugome gradu od svoje obitelji. Prisjetila sam se odgoja u kojemu su kućanski poslovi uvijek bili manje važni u odnosu na napisanu zadaću, ali je nepospremljena soba i dalje značila *sramotu za jednu djevojku* te prepreku za buduću udaju: *Tko će te htjeti oženiti takvu?* Kada sam se osamostalila nisam znala na koliko je stupnjeva moguće oprati šareno i bijelo zajedno, kako izvući mrlje iz stolnjaka ili kako ukloniti kamenac. Tada bih zvala mamu, baku ili potražila rješenje na internetu. Male tajne kućanskih poslova saznala sam i u hodu od drugih starijih žena koje sam susretala. Nisam ih nikada tražila za savjet, ali su u meni prepoznali mladu ženu koju je potrebno podučiti. Za sitne popravke u stanu bih zvala tatu, što i odgovara ukorijenjenoj podjeli muško-ženskih poslova dokazanoj u istraživanju Davora Topolčića, 2001. godine, gdje su analizirani odgovori 152 ispitanika, koji su u vrijeme istraživanja bili zaposleni i u braku. Prema rezultatima izvode se sljedeći zaključci: 1. da je podjela rada u kućanstvu između bračnih partnera i dalje neravnopravna, uz puno veći radni angažman žena; 2. muškarci se više brinu za djecu nego što su angažirani u obavljanju kućanskih poslova; 3. rad u kućanstvu u velikoj je mjeri rodno segregiran“ (Topolčić, 2001: 767). Nadalje, u provedenom istraživanju *Odnos građana Hrvatske prema pridruživanju Republike Hrvatske Europskoj uniji* iz 2007. godine autori Čulig, Kufrin i Landripet istražili su i „U kojoj je mjeri raspodjela poslova u kućanstvu u skladu s uobičajenim rodnim stereotipima?“ U istraživanju je korištena metoda ankete pri čemu su ispitanici/e trebali/e navesti tko u njihovoj obitelji obavlja svaki od 11 kućanskih poslova. Istraživanjem je utvrđeno kako je „raspodjela kućanskih poslova između supružnika/partnera u hrvatskim obiteljima izrazito u skladu sa stereotipnim rodnim ulogama“ (Čulig, Kufrin, Landripet, 2007: 139). Dominantno ženski poslovi, prema istraživanju su: pranje rublja, glačanje, kuhanje, pranje posuđa, pospremanje stana i pospremanje stola nakon obroka dok se u uglavnom ženske poslove može ubrojiti i svakodnevna kupovina. Muški pak poslovi su: manji popravci u stanu, održavanje automobila i stana (ličenje zidova, bojanje drvenarije i sl.). Prema rezultatima istraživanja *Utjecaji rodne podjele obiteljskih obaveza i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena* iz 2017. godine 83% žena obavlja sve ili većinu rutinskih kućanskih poslova dok u 16,6% slučajeva partneri ravnopravno dijele

poslove. Iz ovoga možemo zaključiti kako su tradicionalni ženski poslovi: glačanje, mijenjanje posteljine, čišćenje sanitarnih prostorija, poslovi vezani uz pranje rublja, pranje podova i sl., brisanje prašine, kuhanje i priprema hrane, briga za kućne biljke, pranje posuđa, pospremanje, stavljanje stvari na njihovo mjesto, svakodnevno namještanje (pospremanje) kreveta, usisavanje, postavljanje i pospremanje stola nakon obroka, kupovina namirnica i kućnih potrepština i briga za kućnog ljubimca (Klasnić, 2017).

Uz ova istraživanja dodala bih i čestu sintagmu, koju koriste muškarci i žene: „Pomaganje muža ženi oko kućanskih poslova“. Smatram da ona zorno dokazuje kako je vezanost žena za privatnu sferu života i dalje činjenica. Koliko to onemogućava žene u posvećivanju profesionalnom životu, pomaže nam predočiti i kalkulator¹⁶, koji je izradila organizacija UN Women. Pomoću njega možete izračunati koliko ćete vremena provesti radeći neplaćene kućanske poslove tijekom života. Prema tim izračunima žene u prosjeku provedu 10 godina obavljajući takve poslove dok muškarci provedu četiri godine. Iz ovih istraživanja vidljivo je kako se o kućanskim poslovima može govoriti kao o vrsti kontrole ženskoga vremena čime se onemogućava njihovo ostvarivanje u javnoj sferi života. Ovdje držim važnim spomenuti i akciju Mreže „4. smjena – nevidljivi rad“ koja je 01. rujna 2021. pokrenula kampanju na društvenim mrežama putem #JutrosSamStala. Kampanja ima za cilj osvijestiti javnost o neplaćenom kućanskom radu koji uglavnom obavljaju žene, kao što je i dokazano prethodno iznesenim istraživanjima. Cilj kampanje je prikupiti priče o neplaćenom kućanskom radu putem društvenih mreža Instagram, Facebook, Twitter ili putem e-maila. Nakon čega se priče na istim društvenim mrežama i objavljuju.

Slike 6 i 7. Ispovijedi pod #JutrosSamStala. Preuzeto sa: <https://www.facebook.com/hashtag/jutrossamstala>

¹⁶ UN Woman. Unpaid Care Work. URL: <https://interactive.unwomen.org/multimedia/explainer/unpaidcare/en/index.html> (Zadnji pristup: 01.10.2021.)

Uz to, otvorena je i izložba 12. listopada 2021. u Rijeci koja nastavlja gostovati i po drugim hrvatskim gradovima.

O iskustvu obavljanja kućanskih poslova te organizacije svoga vremena oko istih, razgovarala sam s Lorenom, 25-godišnjom studenticom koja je odrasla u manjoj sredini s majkom, ocem i starijim bratom i sestrom. Prisjeća se kako su kućanski poslovi za nju postali svakodnevica prije nego što je krenula u školu. Najstarija sestra dijelila bi zadatke njoj i bratu, a ona bi uputstva dobila od svoje majke. Brat bi dobivao poslove koji nisu bili svakodnevni i odvijali su se u prostoru oko kuće (grabljanje lišća, košnja trave) dok bi Lorena dobivala zadatke koji su vezani uz kuću, ali i prostor oko nje (brisanje prašine, usisavanje, namještanje kreveta i hranjenje životinja). Dalje se prisjeća kako se opseg posla povećao kada je kretala u četvrti razred srednje škole. Tada je njezina briga bila kupaonica i pranje suđa te ističe kako je kuhanje i peglanje došlo tek kasnije jer je to bilo „opasnije“. Ipak i danas ističe kako je kuhanje oduvijek izbjegavala jer je to aktivnost koja zahtijeva posvećenost zbog čega svoje druge aktivnosti (učenje, druženje, posao) mora vremenski određivati prema *kuhanju ručka*: „Pločice mogu prati i u dva ujutro dok je ručak uvijek u podne“ (Lorena, 26). Mama joj nikad nije pokazala kako se nešto radi već se od nje očekivalo da to zna sama napraviti. Pretpostavka da je izvedba kućanskih poslova *prirodna* i da ne zahtijeva detaljnije objašnjenje već samo popis stvari koje se trebaju napraviti, pridonijela je i po sugovorničinom mišljenju osjećaju kako je obavljanje kućanskih poslova sastavni dio života zbog čega se i sada osjeća nespremnom dijeliti kućanske poslove sa svojim partnerom. Na ovome mjestu držim važnim ukazati na postojanje internetskih sadržaja vezanih uz obavljanje kućanskih poslova, zbog čega se smanjuje ovisnost o ženskoj figuri *vodilje* u tome postupku.

Istraživanje Marijete Rajković Iveta, *Život žena u selima Senjskog bila* istražuje kontekst odrastanja žena kroz momente rođenja, djetinjstva, školovanja i mladenaštva. O rodnim ulogama i pripremanju za izvođenje istih, autorica donosi slijedeći uvid:

„Zbog brojnosti djece na obroncima Senjskog bila starija su se braća većinom brinula za mlađu. Majka se brinula o svoj maloj djeci te starijoj ženskoj, a otac o starijoj muškoj djeci. Djevojčice su učile ženske poslove i poželjni model ženskog ponašanja, a dječaci muške poslove“ (Rajković, 2003: 550).

Ovakva „tvrdu“ rodna podjelu u odgoju nije locirana u ovome istraživanju, ali su možebitno kod mlađih sugovornica, uočeni procesi koji sudjeluju u njihovom rastvaranju.

Ivanka (16) i Leona (14) tijekom intervjua pokazuju upoznatost s vladajućom općom rodnom terminologijom i pokretima, poput razlike između spola i roda, pokreta *body positivity*, razlike u plaćama, podzastupljenosti žena u prirodnim znanostima te prezentacije u medijskom prostoru. Potaknuta na definiranje ženske solidarnosti, Ivanka navodi sljedeći primjer: „Kada se žene udruže na nekom radnom mjestu da budu ravnopravne s muškarcima po pitanju plaća ili u školama kad prosvjeduju za odjeću da budu ravnopravni žene i muškarci“ (Ivanka, 16). Nadalje, Leona (14) upitana o najdražoj glumici/liku navodi sljedeći primjer: „Iz serije *Atypical* ima jedna Easy i ide u tu školu u kojoj se moraju nositi uniforme i oni moraju nositi suknje i onda je ona podigla prosvjed protiv toga, da svaka žena ima pravo obući u školu što želi, da ne mora uvijek nositi samo suknje, da može obući hlače, da ima pravo glasa...“ Dok glumice navodi uz sljedeće objašnjenje: „Lili Reinhart! Jer ona širi *body positivity*, odnosno kao, ne znam kako da prevedem...da voliš svoje tijelo. Volim i Emmu Watson. Ona je velika feministkinja, isto kao i Lili Reinhart, zauzimaju se za prava žena. Emma Watson je bila na prosvjedima, pričala je otvoreno o problemima žena...“ S obzirom da u Hrvatskoj nije propisan *dress code* u školama kao i intuitivno referiranje na produkte strane popularne kulture, može se zaključiti kako mlađe sugovornice svijest o ženskoj solidarnosti i ženskim pravima ne temelje na uvidima u lokalnoj kulturi već putem stranih serija i kanala na društvenim mrežama. Dakle, procesi koji moguće utječu na rastvaranje takve „tvrde“ podjele rodnih uloga su izloženost većem broju medijskoga sadržaja koji funkcionira kao živo gradivno tkivo svakodnevice mladih žena, što se može razumijevati unutar širega procesa globalizacije.

7. Ženski korektiv

Ženski korektiv ima ulogu sužavanja, održavanja i proširivanja prostora u kojima se rod manifestira. Tijekom istraživanja shvatila sam kako je priča o ženskoj solidarnosti jednako tako i priča o ženskoj nesolidarnosti na što mi je ukazala 26-ogodišnja studentica Lorena. Lorena žensku solidarnost definira kao komunikaciju između dviju žena no koja je uvijek označena određenom dozom rivalstva:

„Na primjer, kada dođete u neko novo društvo i upoznate muške i ženske osobe, moguće je da će se u toj situaciji dogoditi da je jedna od tih ženskih osoba manje pristupačna nego ostale [...] i onda se tu zna stvoriti položaj alfe i bete“ (Lorena, 26).

Prema korištenom rječniku možemo zaključiti kako za sugovornicu ženska komunikacija poznaje određeni kodeks, koji je potrebno očitati te se po njemu ponašati. Kada se posljedicom poštovanja takvoga kodeksa isprofiliraju odnosi moći – njih je potrebno osvojiti.

Prisjeća se jedne od situacija koje smatra određujućima u poimanju ženske (ne)solidarnosti:

„Bila je prva pričest moga brata i kako to već biva, svi se srede najbolje što mogu... Obukla sam teksas suknju, teksas prsluk, neku majicu i najlonke. Imala sam još neku torbicu i bijele patike. Jedna curica u crkvi me odmjerila brzinski od glave do pete. Ja se ne sjećam kako je ona izgledala niti što je imala obučeno. Čak se ne sjećam ni pogleda, ali se sjećam osjećaja, energije [...] Znači ja sam sada uključena u to. Ona me uključila, htjela ja to ili ne“ (Lorena, 26).

Ono u što je Lorena u tome trenutku „uključena, htjela to ili ne“ *ženska je igra* ispisivanja/upisivanja/prepisivanja rodnoga prostora, koja za cilj ima (pre)odgajanje žene kako bi postala društvu prihvatljivom ženom. Ovdje svakako u fokus treba dovesti i pojam internalizirane mizoginije, procesa u kojem žene ponavljaju seksističke obrasce ponašanja prema sebi i drugim ženama poput omalovažavanja drugih žena na temelju 'neispunjavanja' očekivane rodne uloge ili izrugivanja sa datostima spola poput menstruacije. Ženski korektiv jest proces širenja i sužavanja rodnoga prostora u kojemu uvijek postoji onaj koji promatra i promatrani, rječnikom moje sugovornice „alfa i beta“ ženskoga svijeta.

Nastavkom razgovora, iskristalizirala se razlika između ženske komunikacije i ženske solidarnosti gdje smo zaključile kako ženska solidarnost nastupa tek kada se žena može izdići iznad patrijarhalnih zadatosti ženske komunikacije. Zbog dosadašnjeg iskustva ženske

komunikacije kao rivalstva, sugovornica ističe kako „želi da [žene] budu na istoj strani“ (Lorena, 26).

Nastavno, Melita, 29-ogodišnja spisateljica i osoba s tjelesnim invaliditetom izražava zabrinutost za budućnost ženske solidarnosti zbog praksi koje se odvijaju na društvenim mrežama:

„Mislim da će ženska solidarnost tek biti moguća kad prestanemo živjeti u vremenu društvenih mreža gdje se stalno zahtijeva od nas da smo svi upicanjeni, sretni, hiper zadovoljni sa svojim životima, odnosima, da smo i u kući savršene i da svake godine idemo na more i objavimo 500 slika i onda plaćemo jer nemamo za jesti kad se vratimo. [...] Mi žene smo glupe što pratimo toliko te trendove jer smo zaboravile sebe pratit“ (Melita, 29).

Ženski korektiv na društvenim mrežama specifična je praksa koju je moguće interpretirati pomoću analize časopisa *Teen*, Mime Simić u članku *Teen i kreacija ženskoga identiteta*. Autorica razlaže časopis na više razina, polazeći od vizualnog doživljaja. Čitateljice su izložene fotografijama vidno starijih djevojaka od čitateljica koje tek prolaze pubertet. Zbog predstavljanja časopisa kao „najbolje prijateljice“ čitateljici, kod same čitateljice može izazvati osjećaj „zaostalosti“ u smislu razvoja sekundarnih spolnih obilježja. Također, fotografijama se perpetuira uniforman prikaz ljepote dok u isto vrijeme nameće, kako to autorica opisuje, „shizofrenu“ ujedinenost dihotomnih kategorija nevinosti i zavodljivosti. Na sličan način funkcioniraju i društvene mreže, ponavljajući utvrđene obrasce ljepote koje se korisnice trude zadovoljiti.

Tijekom razgovora dotaknule smo se i rodnog rivalstva na tržištu rada. Melitina dvostruko kodirana pozicija žene i osobe s invaliditetom nudi drugačiju perspektivu na rodnu uvjetovanost zaposlenja. Spominje situaciju kada se javila na natječaj za posao u određenoj lektorskoj firmi. Na natječaj se javilo više osoba, među kojima je bio i muškarac koji je također osoba s invaliditetom. Melita, unatoč tomu što je diplomirana kroatistkinja i komparatistkinja te što zbog tjelesnog invaliditeta prema Zakonu ostvaruje pravo prednosti zapošljavanja – nije dobila posao, kao ni njen muški kolega pa Melita zaključuje: „I u toj konkretnoj situaciji nije igralo ulogu to što je on muškarac, a ja žena. Oboje nismo dobili posao jer jednostavno nismo pokretni“ (Melita, 29). Iz ovoga primjera, evidentno je kako postoji premreženost razina potlačenosti te da ona rodna u odnosu na tjelesni invaliditet postaje neutralna kada je u pitanju traženje posla jer kako Melita navodi: „Lakše je platiti kaznu nego prilagoditi prostor za osobe s invaliditetom jer im to predstavlja veći trošak.“ Rodnu diferencijaciju unutar tjelesnog

invaliditeta ne prepoznaju niti udruge za osobe s tjelesnim invaliditetom koliko je Mirni, kao aktivnoj sudionici društva, poznato. Udruge za osobe s tjelesnim invaliditetom diferenciraju se samo prema dijagnozi, iako Melita ističe da, kada bi postajala udruga koja bi se bavila specifično ženama s tjelesnim invaliditetima, bi se učlanila ako bi udruga imala kvalitetan program.

Tijekom razgovora, partnerski odnosi iskristalizirali su se kao polje gdje su žene s invaliditetom ugroženije od muškaraca s invaliditetom. Sugovornica je prilikom definiranja ženske solidarnosti u fokus dovela *suosjećajnost* kao određujuću žensku karakteristiku što je i povezala s pitanjem o jednakoj prilici žena i muškaraca s invaliditetom na ostvarenje u partnerskim odnosima: „[Žene] se lakše vežu za druge ljude. Prevladava ta emotivna dimenzija nad fizičkom tako da će oni lakše stupiti u odnose s nekom osobom s invaliditetom nego muškarci jer ljubav je uvijek žrtva, samo je ovdje malo veća“ (Melita, 29).

S druge strane, Melitin identitet kao osobe s tjelesnim invaliditetom odrediv je za okruženje u kojem se nalazi pa je tako u studentskom domu smještena s ostalim osobama s tjelesnim invaliditetom što uvjetuje i sklapanje poznanstava odnosno prijateljstava. Potaknula sam Melitu da pokuša razlučiti postoji li razlika u komunikaciji sa ženama sa i bez tjelesnog invaliditeta: „Uvijek postoji, uvijek je lakše. Nitko te ne razumije kao netko je u sličnoj ili istoj situaciji i zato ne moraš osobi puno objašnjavati“ (Melita, 29). U odnosu s osobama koje nemaju tjelesni invaliditet ističe da ju smeta što ljudi ne znaju razliku između *sažaljenja* i *solidarnosti*:

„Mislim da je zapravo problem jer prema osobama s invaliditetom uvijek svi više osjećaju sažaljenje nego tu solidarnost. Solidarnost sam ja zapravo osjetila tu u našem krugu žena s invaliditetom jer svi oni koji nisu osobe s invaliditetom i dalje oni imaju osjećaj kao ako oni nama pomognu – bit će bolje osobe“ (Melita, 29).

Sugovornica razlučuje pojmove *sažaljenja* i *solidarnosti*, dovodeći ih u isključiv odnos prema ključu neuvjetovanosti. Solidarnost općenito, pa tako i ženska solidarnost, postoji tek tada kada postoji istinsko razumijevanje problema i pomoć koja se kasnije neće moći iskoristiti u vidu društvenog kapitala. Evidentno je na sugovorničinom primjeru kako preduvjet za solidarnost mora biti ostvaren kroz razumijevanje datosti roda, ali i tijela.

Nadalje, Melita kao spisateljica ističe da je solidarnost osjetila i na profesionalnoj razini kada ju je renomirana hrvatska književnica nagovarala da se prijavi na određeni projekt: „To je bio jedini istinski trenutak u životu kada sam pomislila da ona mene doživljava kao ravnopravnu osobu, nekoga tko može biti spisateljica, a da pritom ne prodaje moj invaliditet nego ono što

sam napisala da je to vrijedno samo po sebi“ (Melita, 29). Iz ovoga možemo zaključiti kako slijepost spram razina potlačenosti u svrhu otvorene profesionalne solidarizacije, može biti smatran najuzvišenijim tipom solidarnosti za neku osobu jer je u njoj osoba prepoznata prema *činjenju*, a ne prema *bivanju*.

Ipak, društvu u kontekstu vladajuće *cancel culture* ostaje odgovoriti na pitanje, tko u društvu ima pravo ostati slijep na razine potlačenosti ukoliko se radi o izrazu nesolidarnosti te ako to nitko ne smije učiniti, što time kao društvo gubimo?

Zaključak

Provedenim kvalitativnim istraživanjem tehnikom polustrukturiranih intervjua s 12 sugovornica u razdoblju od 23. srpnja do 15. rujna 2021. godine čija su specifična iskustva potencirana u odnosu na njihovu dob, mjesnu određenost, socioekonomski status, svjetonazor, seksualni identitet te višestruke razine diskriminacije, ženska je solidarnost promišljena kao skup imponderabilija pri čemu su istaknute prakse posuđivanja (higijenskih uložaka, kozmetike, tableta protiv bolova i slično) i čekanja (npr. prilikom odlaska na wc). Izloženo je kako takve prakse odražavaju ženska specifična iskustva (menstruacija), rodna očekivanja (korištenje kozmetike) i ženske (pasivne) uloge u društvu. Teorijskim pregledom literature, poglavito klasične etnološke odnosno sociološke ukazano je na historijske probleme etnografskog opisa ženskoga iskustva pri čemu je izdvojen pojam ženske supkulture, Dunje Rihtman-Auguštin. Pojam se izvodi kontra dotadašnjeg opisa žena kao nositeljica sukoba što autorica opovrgava suočavanjem idealne i stvarne kulture unutar zadruga.

Individualnim intervjuima u radu nastojalo se locirati polja ženske solidarnosti pa se tako može zaključiti kako se ženska solidarnost različito formira s obzirom na mjesto, vrijeme i osobno iskustvo. Sudionice su pojmu pristupile iz polja borbe za ženska prava, pomaganja, suosjećanja, ali i sukoba. Analizom je očitano i svojevrsno vrednovanje razina solidarnosti koje nastupaju zajedno s ženskom solidarnošću, te su joj katkad podređene ili nadređene. Istinskom solidarnošću prepoznaje se ona solidarnost koju nije moguće kapitalizirati za razliku od interesne solidarnosti. Prilikom interesne solidarnosti (najčešće manifestirana u profesionalnom životu) osobe se solidariziraju oko zajedničkog problema ili za postizanje određenog cilja. Procesi koji se događaju prilikom solidarizacije oko pojedinih problema ili ciljeva, mogu također, od strane sudionika, biti vrednovani kao solidarni ili nesolidarni. Izdvojena su dva fenomena koja su očitana u iskazima sudionica: Institucija starije žene i ženski korektiv. Institucija starije žene funkcionira kao uloga, koja se ispoljava u obitelji, ali nastavlja živjeti i izvan nje prilikom susreta sa starijim ženama. U radu je prikazano kako se manifestira kroz praksu obavljanja kućanskih poslova, koji su najveći konzument ženskoga vremena što držim istovjetnim kontroli ženskoga vremena, odnosno zadržavanjem žene unutar okvira nametnute uloge. Suočavanjem ovog fenomena s teorijskom literaturom pokazano je kako se uloge ne prenose slijepo s koljena na koljeno, već su određene kontekstom vremena pa tako zahtjevi vremenom slabe odnosno uloga biva ponovno ispisivana. Ženski korektiv ima ulogu sužavanja, održavanja i proširivanja prostora u kojima se rod manifestira. Ženske igre

ispisivanja/upisivanja/prepisivanja rodnoga prostora, koja za cilj ima (pre)odgajanje žene kako bi postala društvu prihvatljivom ženom određene su procesom internalizirane mizoginije, žene ponavljaju seksističke obrasce ponašanja prema sebi i drugim ženama poput omalovažavanja drugih žena na temelju neispunjavanja očekivane rodne uloge ili izrugivanja s datostima spola poput menstruacije. Razmatrana je uloga društvenih mreža kroz interpretaciju članka Mime Simić, *Teen i kreacija ženskoga identiteta* pri čemu je utvrđena njihova uloga svojevrsnog održivača odnosno po potrebi, suživača rodnoga manevra. Ženske kolektive lociram kao svojevrsne proširivače ženske uloge. Uvidom u funkcioniranje dvaju ženskih kolektiva Žene ženama i Le Zbor naglašena je tendencija za brisanjem višestrukih razina moguće diskriminacije (rasizma, nacionalizma, seksizma, homofobije). Ovdje držim važnim naglasiti i ulogu ženskih udruga koje provede kampanje u virtualnom i fizičkom prostoru. Manifestacije ženske solidarnosti u virtualnom prostoru držim najvažnijom temom, koja je otvorena ovim radom, za daljnja istraživanja. Takve manifestacije moguće je pronaći na društvenim mrežama u obliku grupa, virtualnih kampanja udruga te ju pratiti putem hashtagova.

Literatura

1. BRUNKHORST, Hauke. 2004. *Solidarnost: od građanskog prijateljstva do globalne prve zajednice*. Zagreb [etc.]: Multimedijalni institut [etc.]
2. CESARA, Manda. 1982. *Reflections of a Woman Anthropologist: No hiding place*. London; New York: Academic Press, cop,
3. CHILE: *Rapist In Your Way [Un violador en tu camino] Las Tesis strong chant on police rape, HR abuse*. 2019. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5LwkvHTh44Q&t=37s> (Zadnji pristup: 01.10.2021.)
4. ČULIG, Benjamin, Kufrin, Krešimir, Landripet, Ivan. 2017. *Obitelj kao mjesto generiranja i perpetuiranja rodni nejadnakosti U: EU +? -: Odnos građana Hrvatske prema pridruživanju Republike Hrvatske Europskoj uniji*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet: Odsjek za sociologiju: FF-press: Grupa za ženska ljudska prava B.a.B.e
5. DACEY, Jessica. *Swiss stage world's first antifeminism event*. Swissinfo.ch, 29.10.2010. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/swiss-stage-world-s-first-antifeminism-event/28666110> (Zadnji pristup: 02.10.2021.).
6. GRDEŠIĆ, Maša. 2020. *Zamke o pristojnosti: eseji o feminizmu i popularnoj kulturi*. Zaprešić: Fraktura
7. JERONČIĆ, Marija. 2017. *Feministički aktivizam u Hrvatskoj*. Zadar: Sveučilište u Zadru
8. KLASNIĆ, Ksenija. 2017. *Utjecaj rodne podjele obiteljskih obveza i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena*. Zagreb: Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova
9. MILIVOJEVIĆ, Ivana. 2011. *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing,
10. MOČIBOB, Maja. 2021. *Istraživanje o menstrualnom siromaštvu*. Preuzeto s: <https://pariter.hr/wp-content/uploads/2021/02/Menstrualno-siromastvo-izvjestaj-1-1-1.pdf>.
11. MURAJ, Aleksandra. 1999. *Samostalnost i/ili podređenost: ambivalencija društvenog položaja žena na Zlarinu*. Etnološka tribina, 29 (22), 219-229. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/80943>

12. RAJKOVIĆ, Marijeta. 2003. *Život žene u selima Senjskog bila*. U: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 30; str. 539-586
13. RIHTMAN-Auguštin, Dunja. 1984. *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga
14. SIMIĆ, Mima. 2003. *Teen i kreacija ženskoga identiteta*. U: *K. : časopis za književnost, književnu i kulturalnu teoriju*. - 1, 2 ; str. 22-47
15. SKLEVICKY, Lydia. 1996. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Druga: Ženska infoteka
16. STEIN Erlich, Vera. 1971. *Jugoslavenska porodica u transformaciji : studija u tri stotine sela*. Zagreb: Lider
17. ŠIKIĆ-Mićanović, Lynette. 2012. *Skriveni životi : prilog antropologiji ruralnih žena*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
18. ŠKRBIĆ Alempijević, Nevena, Potkonjak, Sanja, Rubić, Tihana. 2016. *Misliti etnografski: kvalitativni pristupi i metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu: Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju: Hrvatsko etnološko društvo
19. TOPOLČIĆ, Davor. 2001. *Muškarci to ne rade: rodno segregirana podjela rada u obitelji*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001.
20. WATKINS, Susan Alice, Rueda, Marisa, Rodriguez, Marta. 2002. *Feminizam za početnike*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
21. ŽMAK, Jasna. 2020. *One stvari: eseji o ženskoj seksualnosti*. Zagreb: Fraktura

Elektronički izvori:

1. *55 minuta kod Željke Markić*. Youtube. URL: https://www.youtube.com/channel/UCUxKo1ZDaHyXQwr3_w4FZgw (Zadnji pristup 03.10.2021.).
2. DRAGOJEVIĆ, Rade. *Nives Celzijus je zasmetala uškopljenim malograđanima*. Express. <https://express.24sata.hr/life/nives-celzijus-je-zasmetala-uskopljenim-malogradanima-567> (Zadnji pristup: 30.01.2021.)
3. *Iskra*. Kampanja #JutrosSamStala. Twitter. URL: https://twitter.com/JutrosSamStala?fbclid=IwAR0jm7LO0K1WYsGeDJDsP-vez_-0jD6y1ULTaxRwe7PciPZoVccfm1n7erY (Zadnji posjet: 30.01.2022.).

4. JERGOVIĆ, Miljenko. *Ako je Veljača naša Carrie, Turopolje je New Jersey*. Jutarnji list. 15.07.2008. URL: <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/ako-je-veljaca-nasa-carrie-turopolje-je-new-jersey-3951381> (Zadnji pristup: 23.09.2021.)
5. Le Zbor. FaceBook. URL: <https://www.facebook.com/31159752581/videos/1046128165747400> (Zadnji pristup: 01.10.2021.)
6. Od5Do95. URL: <https://www.od5do95.com/about> (Zadnji pristup: 04.11.2021.). *The Woman Behind the Men's Rights Conference*. 2020. Youtube: Bloomberg Quicktake: Now. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=a40aDaPNfeQ&t=74s> (Zadnji pristup: 02.10.2021.)
7. *UN Woman. Unpaid Care Work.* URL: <https://interactive.unwomen.org/multimedia/explainer/unpaidcare/en/index.html> (Zadnji pristup: 01.10.2021.)
8. *VoxFeminae – Women Media Independence*. URL: <https://voxfeminae.net/> (Zadnji pristup: 30.01.2022.)
9. *Živi Atelje DK: Women to Women collective/ kolektiv Žene ženama*. URL: <https://ziviateljje.dk/projects-education/no-borders-program/women-to-women/> (Zadnji pristup: 30.01.2022.)

Popis priloga:

Slika 1. Od 5 do 95. Izrezano iz videa:

<https://www.youtube.com/watch?v=XwNb8n3Pq7Y&t=953s>

Slike 2., 3. i 4. #JesuLiGospodariceSvogTijela. Preuzeto sa:

https://drive.google.com/drive/folders/1dm5vFdR-hdph_LMt4XCWaQWoym5ASu8A

Slika 5. Akcija „Često odu u baštu i nikad se ne vrate“. Preuzeto sa:

<https://www.libela.org/vijesti/10452-akcijom-cesto-odu-u-bastu-i-nikad-se-ne-vrate-upozereni-da-pravo-na-pobacaj-mora/>

Slike 6 i 7. Ispovijedi pod #JutrosSamStala. Preuzeto sa:

<https://www.facebook.com/hashtag/jutrossamstala>

SAŽETAK

Metodom polustrukturiranih intervjuja s 12 sugovornica koje se razlikuju prema dobi, mjesnoj lociranosti, socioekonomskom statusu, svjetonazoru, seksualnom identitetu te višestrukim razinama diskriminacija nastoje se polivalentno odrediti polja ženske solidarnosti te dati uvid u funkcioniranje ženskih udruženja. Istraživanjem su se profilirali fenomeni institucija starije žene kojoj je funkcija odgojiti ženu unutar zadatosti roda dok je ženskom korektivu funkcija ženu zadržati u nametnutim okvirima roda odnosno proširiti rodni manevar. Rad zbog široko postavljene teme, a ograničenog opsega nastoji funkcionirati i kao mapa lokacija ženske solidarnosti te potencijalno polazište za druga istraživanja s posebnim apelom na virtualne manifestacije ženske solidarnosti.

Ključne riječi: ženska solidarnost, ženski kolektivi, institucija starije žene, ženski korektiv

SUMMARY

Using the method of semi-structured interviews, which have been conducted with 12 female participants who all differ on the basis of age, locality, socioeconomic status, worldview, sexual identity and multiple levels of discrimination, the research is striving to polyvalent determine areas of women's solidarity and to provide insight into the functioning of women's collectives. During the research, two phenomena were profiled. First is the institution of an elder woman whose role is to raise a woman within the assigned gender. A second phenomenon is female corrective whose role is to keep the woman inside of imposed gender roles frameworks or to expand gender maneuvering. Because of the broadness of the topic of this thesis and the limited extent the thesis itself tries to function as a map of locations of women's solidarity and potentially as a starting point for other researches with a special appeal to virtual manifestations of women's solidarity.

Keywords: women's solidarity, women's collectives, institution of elder woman, female corrective